

7. Венгерскі след

Terra Alborum Rutenorum
паводле венгерскіх крыніц XIV—XV ст.

Як мы адзначалі ў папярэднім раздзеле, на рубяжы XV—XVI ст. міфалагізаваныя геаграфічныя ўяўленні марудна, але няўхільна змяняліся рэалістычнымі ведамі, здабытымі сумленнымі даследчыкамі і падарожнікамі. Вядомасць ізноў адкрытых заморскіх тэрыторый пры гэтым часта была лепшай, чым унутраных раёнаў Усходняй Еўропы, слаба ўকлючаных у міжнародны гандаль, але пакрысе карэктаваліся і звесткі пра іх. Значны ўплыў на фармаванне заходненеўрапейскіх поглядаў на геаграфію Усходняй Еўропы аказаў «Трактат пра дзве Сарматыі» (*Tractatus de duabus Sarmatiis*) польскага вучонага, рэктара Кракаўскага ўніверсітета Мацвея Мяхоўскага, апублікованы ўпершыню ў Кракаве ў 1517 г. Ён адразу ж набыў рэпутацыю самай надзейнай крыніцы ведаў пра ўсход кантынента. Менавіта праца Мяхоўскага так уразіла Ульрыха фон Гутэна паведамленнем пра неіснаванне Рыफейскіх гор, якія займалі важнае месца ў сістэме пталемеевскіх уяўленняў пра ўсход Еўропы.

У першым выданні трактата Мяхоўскага (1517), насыперац сцвярджэнням многіх беларускіх гісторыкаў, Белая Русь не згадваецца ўвогуле. Але ў лісце да свайго выдаўца Іагана Галера, прыкладзеным да другога кракаўскага выдання 1521 г.³⁰⁴, Мяхоўскі пісаў: «Па апавяданнях юграў, яны, ідуучы з Югры да Меаційскіх балотаў, у межах Белай Русі бачылі ледзянога ідала»³⁰⁵. Пры гэтым ён спасылаўся на нейкага «вельмі старадаўняга гісторыка, які апісаў прыход венграў». Далей з ліста Мяхоўскага вынікае, што «ледзяны ідал» — гэта славутая «Залатая Баба» і што знаходзіўся ён у Вятцы.

Тэма набыцця радзімы протавенгерскімі плямёнамі была адной з улюблёных не толькі для венгерскіх гісторыкаў і

пісьменнікаў, але і ўвогуле для єўрапейскіх вучоных XV—XVI ст. Неад'емным элементам венгерскага нацыянальна-га міфа доўгі час было паданне пра тоеснасць венграў і гунаў: паводле даўняй, паўсталай яшчэ ў X ст. традыцыі, перасяленне ў канцы IX ст. мадзьяраў у Панонію змешвалася з уварваннем гунаў на чале з Атылам у Рымскую імперию ў V ст. Менавіта гэтую, хутчай міфічную, чым гістарычную, падзею меў на ўвазе Мяхоўскі. Праблема дакладней лакалізацыі прарадзімы венграў (так званай «Вялікай Венгрыі») занадта складаная, каб разглядаць яе тут дэталёва³⁰⁶. Але несумненна, што, аддзяліўшыся ад продкаў сучасных ханты і мансі, старажытныя венгры прыйшлі праз Паўночнае Прычарнамор'е і Прыазоё. На сваім шляху ў Панонію (і пазней, ужо асеўшы там) яны ўвайшлі ў контакт з усходнімі славянамі і цюркскімі плямёнамі, якія жылі на поўдзень ад апошніх — печанегамі, полаўцамі, торкамі, хазарамі. У гістарычнай свядомасці венгерскага народа ў XV ст. захоўваліся асноўныя вехі гэтага вялікага перасялення, і ім на працягу стагоддзяў натхняліся шматлікія храністы. Цікавасць венграў да гэтай праблемы асабліва ўзрасла ў сярэдзіне XIII ст. — пасля таго, як венгерскі дамініканец Юліян падчас місіянерскіх падарожжаў 1235—1238 г. ізноў адкрыў для сваіх суайчыннікаў «Вялікую Венгрию» на Каме (фактычна паўднёвы акраек згаданай Мяхоўскім Югры), і яна стала лічыцца прарадзімай венграў³⁰⁷.

У XV ст. еўрапейцам было ўжо добра вядома пра Югру, ці Югорскую зямлю — кантгламерат дробных племянных княжанняў роднасных венграм народаў ханты і мансі на ўзбярэжжы Паўночнага Ледавітага акіяна, ад сучаснага Югорскага паўвострава да вусця р. Таз. У XII—XV ст. Югра актыўна каланізавалася Ноўгарадам, таму не выпадкова еўрапейцамі яна звязвалася з *Белай Руссю*. Менавіта тут, па меркаванні вучоных XV—XVI ст., знаходзілася прарадзіма венграў. На картах другой паловы XVI ст. Югру змяшчалі звычайна на правым беразе р. Об. Але Мяхоўскі часцей за

ўсё згадваў Югру побач з Карэліяй, відавочна, лічачы іх сумежнымі³⁰⁸. На гэтую думку наводзяць і першыя асобныя карты Масковії П. Джовія (Іовія) і Б. Аніезэ, якія датуюцца 1525 г. і на якіх Югра пазначаная на поўнач ад Выбарга, што можа паказваць на кантамінацыю гэтай назвы з Іжорскай зямлёй³⁰⁹. Каментуючы прыведзенае выказванне Мяхоўскага, Я. Юху сцвярджае: «Мяхоўскі добра ведаў ад сваіх студэнтаў з Беларусі і пра ВКЛ, і пра Маскоўскую дзяржаву, але не ведаў, дзе знаходзіцца Белая Русь»³¹⁰. Ды наўрад ці можна ўсур'ёз казаць пра недаведчанасць Мяхоўскага. Наадварот, яго паведамленне цалкам укладваецца ў сістэму тагачасных гісторыка-географічных поглядаў. У гэтым сэнсе менавіта кракаўскі прафесар лепш за сваіх студэнтаў з сённяшняй Беларусі ведаў, дзе знаходзіцца *Белая Русь*.

Белую Русь у сувязі з перасяленнем венграў згадвалі і некаторыя іншыя гісторыкі–сучаснікі Мяхоўскага. Напрыклад, баварац Іаган Турмайр (Авентын) пісаў у сваіх «Анналах Баварыі» (*Annales Boiorum*, 1521), што тая частка продкаў венграў, якая засталася на радзіме, знаходзіцца цяпер «пад панаваннем вялікага князя Мосхаў і Раксаланаў, якіх мы называем Macagetaim, а таксама белымі Русінамі»³¹¹. Італьянскі гуманіст Антоніа Банфіні, які з 1486 г. жыў пры венгерскім двары, у сваім фундаментальным творы па гісторыі Венгрыі, *Rerum Ungaricarum Decades*, таксама згадваў *Белую Русь*: «Уся гэтая паўночная прастора ад Германіі да Каспійскіх брамаў — палявая і роўная; гэтую раўніну цяпер называюць Руссю, падзяляючы на Белую і Чорную»³¹². Дарэчы, згаданая тут «Каспійскія брамы» (Дэрбенцкі праход), якія знаходзіліся ў антычнай Албаніі, ускосна пачвярджаюць нашую думку пра сувязь назвы *Белая Русь* з трактаванай у шырокім сэнсе *Албаніяй*.

Хто ж быў тым «стараадаўнім гісторыкам», на якога спасылаўся Мяхоўскі? Намі прааналізаваныя фактычна ўсе асноўныя венгерскія хронікі, аднак нічога, што магло б па-

служыць крыніцай паведамлення Мяхоўскага пра перасяленне мадзъяраў з Югры ў Панонію праз *Белую Русь*, выявіць у іх не ўдалося. У некаторых хроніках XIV ст. (дакладней кажучы, у іх спісах XV ст., бо пратографы XIV ст. не захаваліся) ёсьць, зрэшты, згадкі пра «белых русінаў», пра што гутарка будзе ніжэй. Але кантэкст, у якім зробленыя гэтая згадкі, не дазваляе непасрэдна ўзводзіць да іх інфармацыю Мяхоўскага.

Большасць венгерскіх хронік XIV ст. (якія складаюць добра вывучаны генеалагічны рад) апісвае шлях перасялення мадзъяраў такім чынам: ад Меаціды яны рухаліся праз рускія і сумежныя з імі землі (звычайна называюцца землі печанегаў, полаўцаў, торкаў, уласна Русі, а таксама яе частак — Суздаля, Кіева і г.д.). Мяхоўскі ж даводзіць, што продкі венграў рухаліся менавіта з *Белай Русі* да Меаціды, а не наадварот. Шлях «з Югры да Меаційскіх балотаў» праз *Белую Русь*, як ён уяўляўся Мяхоўскаму, добра ілюструюць разглядаемыя ў іншых раздзелах карты Вальдзеею (1516), Меркатара (1538) ды інш. Разыходжанне Мяхоўскага з венгерскімі крыніцамі тлумачыцца тым, што ён змяшчаў *Белую Русь* на поўначы, а тыя крыніцы, якія мы разгледзім ніжэй, — на поўдні Усходній Еўропы.

Вядома, што адной з асноўных крыніц, якой Мяхоўскі шырока карыстаўся пры напісанні свайго трактату, была «Хроніка венграў» (1488) Янаша Турацы. З яе, а таксама з іншых венгерскіх крыніц польскі вучоны пазычыў ідэю пра паходжанне венграў ад азіяцкіх юграў³¹³. Але ў хроніцы Турацы *Белая Русь* не згадваецца. Праход венграў праз землі ўсходніх славянаў там адлюстраваны наступным чынам: «Усё спусташаючы на сваім шляху, [венгры] люта апанавалі Бесаў і Белых Куманаў, затым Суздальцаў, Рутэнаў, а пасля ўварваліся ў Чорную Куманію»³¹⁴.

Гэтае паведамленне з даўніх часоў было для венгерскіх хронік традыцыйным, свайго роду агульным месцам. Так, у канцы XIII ст., апрацоўваючы агульнавенгерскую хроніку

«Дзеі венграў» (*Gesta Hungarorum*), пратограф якой узыходзіць да 1091—1092 г., венгерскі клірык і храніст Шымон Кезаі пісаў пра перасяленне продкаў венграў з іх прарадзімы ў IX ст.: «прайшлі землі печанегаў і белых куманаў (*Bessorum et Cumatorum alborum terras*), затым уступілі ў Сузdalъ, Русь і землі чорных куманаў (*Susdalam, Rutheniam et nigrorum Comatorum terras ingressi*)»³¹⁵.

Такім чынам, эпітэты белы і чорны ў дачыненні да некаторых этнонімаў ужываліся венгерскімі храністамі дастаткова шырока. У прыведзеных выпадках яны тычыліся белых і чорных куманаў — г.зн. полаўцаў і торкаў адпаведна³¹⁶. Але ў венгерскіх крыніцах амаль так жа часта, як «белая» і «чорная» куманы, сустракаюцца і «белая» ды «чорная» венгры³¹⁷. «Угри белии», а затым і «черни» згадваюцца і ў «Аповесці мінульых часоў», на што звяртаў увагу яшчэ Карамзін³¹⁸.

Цяпер ужо дакладна высветлена, што «белая угры» — гэта ўласна венгры, а «чорны угры» — іншая частка венгерскага племяннога саюза, якая ўключала ў сябе так званных «чорных хазараў»³¹⁹. Гэта, аднак, не вырашае праблемы паходжання саміх тэрмінаў белы і чорны венгерскіх крыніц, і дагэтуль у венгерскай гістарыяграфіі не выяснявалася адзінага тлумачэння гэтага³²⁰. Становішча тут вельмі нагадвае разнастайнасць версій паходжання назваў *Белая* і *Чорная Русь*. Адны тлумачаць розніцу паміж «белымі» і «чорнымі» венграмі (а таксама і куманамі) пераважнымі масцямі коней у розных плямён ці племянных саюзau, іншыя ўзводзяць яе да антытэзы паміж ужо ахрышчанымі і паганцамі. Некаторыя лічаць, што старожытным венграм была ўласцівая геаграфічная семантыка тэрмінаў белы і чорны (напрыклад, «заходні» — «усходні»), якая прапаноўвалася і для тлумачэння назвы *Белая Русь*.

Няма ніякіх падставаў сцвярджаць, быццам паміж белымі і чорнымі венграмі, белымі і чорнымі куманамі венгерскіх крыніц і *Белай* ды *Чорнай Руссю* існуе непасрэдная

эты малагічная сувязь. Аднак цалкам магчыма, што такая сувязь бачылася відавочнай некоторым вучоным Сярэднявежча і ранняга Новага часу. Так, напрыклад, фрагмент фразы Кезай: *Bessorum et Cumanorum alborum terras, Susdaliam, Rutheniam et nigrorum Comanorum terras ingressi* — мог успрымацца няўажлівым чытачом ці перапісчыкам як *albas terras Susdaliam, Rutheniam...* («белыя землі Суздаля і Русь»).

На такую думку наводзіць, у прыватнасці, параўнанне двух выкладаў гісторыі Венгрыі, зробленых у XIV ст. нямецкім паэтом Генрыхам фон Мюгельнам. Як і яго сучаснік Зухенвірт, ён вандраваў ад аднаго манаршага двара да іншага, і ў тым ліку пражыў пэўны час на рубяжы 1350—1360-х г. у Венгрыі, дзе стварыў дзве хронікі: спачатку пра заічную на нямецкай мове (*Chronicon Henrici de Mügeln Germanice Conscriptum*), а затым вершаваную лацінамоўную (*Chronicon Rhytmicum Henrici de Mügeln*)³²¹. Апісваючы праход гунаў праз Усходнюю Еўропу, у лацінамоўнай хроніцы Мюгельн піша:

*Sumunt per Bessos
Albos et Rutenos.*

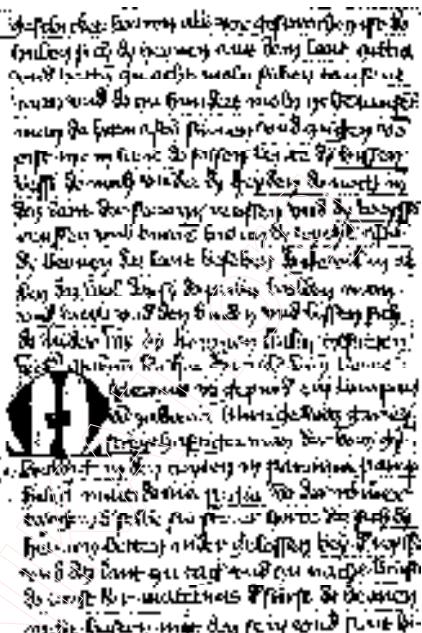
(Бяруць кірунак праз [землі] Бесаў Белых і Русінаў)³²².

А ў нямецкамоўнай у адпаведным месцы сцвярджае: тыя ж гуны «спачатку прайшли праз краіну, дзе живе народ, які завецца Бесы, якія адносяцца да паганцаў, потым праз зямлю чорных русінаў (*daz land der Swarczen Reussen*) і белых русінаў (*vnd dy weyssen Reussen*)»³²³. Ці не значыць гэта, што «белыя русіны» ў Мюгельна ўтвораныя на ўзор «белых бесаў», згаданых у яго лацінамоўнай хроніцы?

Большасць спісаў нямецкамоўнай хронікі Мюгельна згадвае толькі «чорных русінаў» (*Swarczen Reussen*), і гэтая назва, магчыма, была ўжо ў пачатковай рэдакцыі хронікі. Калі так, дык гэта, бадай, самае старое з вядомых паведам-

ленняў пра Чорную Русь (падрабязней гл. у раздз. 12). З усіх вядомых спісаў хронікі «белая русіны» (*weyssen Reussen*) фігуруюць толькі ў тым, які захоўваецца цяпер у *Hertzog-August-Bibliothek* у ніжнесаксонскім горадзе Вольфэнбютэль і пазначаецца даследчыкамі хронікі ўмоўным індэксам *Gu2*³²⁴. Стварэнне гэтага спіса, самага старога з тых, што дайшлі да нас, і найбольш блізкага да пратографа хронікі, датуецца канцом 1420-х г., г.зн. тым жа часам, калі пісаў сваю

хроніку Ульрых Рыхенталь. Мяркуючы па дыялектных асаблівасцях нямецкай мовы і некаторых іншых прыкметах, яно адбывалася ў Чэхіі ці Аўстрыі. У раздзеле 3 мы адзначалі пашырэнне назвы *Белая Русь* пры двары чэшскага караля і імператара Святой Рымскай імперыі Сігізмунда ў той самы час. Таму магчыма, менавіта тады «белая русіны» былі ўнесеныя ў тэкст спіса *Gu2* па аналогіі з «чорнымі». Да такой высновы, прынамсі, прыйшоў каментатар хронікі Мюгельна венгерскі даследчык Яўген Траўнік³²⁵. Перапісчык «Хронікі...», відаць, быў блізкі да тых інтэлектуальных калаў, да якіх належалаў, напрыклад, нямецкі паэт Томас Прысшух (гл. раздзел 3). Але тэрмін, ужываны звычайна ў дачыненні да зусім іншай тэрыторыі, гэты невядо-

Фрагмент спісу *Gu2* хронікі Мюгельна, дзе згадваюцца «белая русіны». Публікуюцца з ласкі бібліятэкі герцага Аўгуста.

мы нам перапісчык дастасаваў да земляў, сумежных з Венгрыяй, што ў пэўнай ступені дыктувалася логікай апрацоўванага ім тэксту.

Хроніка Мюгельна — не адзіны помнік венгерскай гісторыографіі, які згадвае белых *rusinu*. У свой час яшчэ беларускі эмігрантскі гісторык С. Брага адзначыў, што *Белая Русь* згадваецца пад 1351 г. у венгерскай *Chronicon Dubnicense*³²⁶. Але гэтае паведамленне патрабуе дэталёвай расшыфроўкі.

Дубніцкай хронікай (*Chronicon Dubnicense*)³²⁷ прынята называць копію няпоўнага зводу агульнавенгерскай хронікі, перапісаную калі 1479—1480 г. у трансильванскім горадзе Надзъварад (цяпер Орадзя Марэ, Румынія). Асноўны тэкст хронікі створаны значна раней: непасрэднай яе крыніцай з'яўляецца т. зв. «Ілюстраваная хроніка» (*Chronicon Pictum*), перапісаная секешфехерварскім кусташам, капеланам караля Людвіка I Маркам Кальці ў 1358—1370 г. Апошнюю называюць яшчэ кампіляцыяй венгерскіх хронік XIV ст., паколькі яна таксама не з'яўляецца самастойнай крыніцай. Дарэчы, Кальці таксама аддаў даніну традыцыі «бе-

лагор mortis formidne Sed certona sibi assistentia solerū sit igitur subito capro velq ad inciderem pugnauerit sed nichil prestat in capro per signas hungarorum tenet faciat inter fratrem ex parte aut hungarorum et polonorum ut erant multitudini qui numerus non erat nisi die vero sequenti set in diuinum dominum spalmarum vadente deo nichil se posse perficere disponuit ad Hungarorum removere. Tamen sibi fuit scutum per diuinum dominium hunc tempore amissum et transversa dispositio duxit magni glorie propterea regni felicitatem ut cum drago peditum capro expellendo conponeret et si ad hungarorum transiit quod erat factum est. Exinde eis dominus drago et Regis fuit omnesque magistrorum et virorum et civitatis hungarum capta capitula humana non nisi res ipsa depositus exultum regis hungarum. Quo ex mina videntes apostolus quod videntes hungari clamauit. Beate beate rex propter hoc ipse tecum fata rex cum quadraginta plenis ueribus hungaria ut punitus est ergo datus per aliam viam ad citius transiret et tunc fides vincens abebat pietatem et redire poterat cum Hungarok dux et paulo postea latr. dynastia. Vnde filii Sisini filii latr. transiit penitus se ad fortunam p. ratione taliborum. Utteroz. et sequenti. Laudemus approbamus. Ut nullus virtus nec fides invenire posuit quia per fortitatem et luxuriam videntes fidei deuafuerunt et inde transiret videntes in londinum. Cuiusdam ubi horocupsit fuit suscepimus et sic prandio inde recessit quia punitus erat per latr. ibidem georgopulus et venit in villam que dictabatur fridipropria ubi eum due pisanie in quibus mithridatum pisanum exhibuerunt et inde transiens ferua quarta maius cladem venit ad mariti pisanum. Tertiarum non obit eius sanctudo extindit ad undam leonis gallicanam non in pisanis pisanis extenuit et multos relinquentes aut ad Regem quid opus superest tunc Regis eis respondit quod me videlicet fatus hoc secundum omnes facias et hoc dico. Si suo equo ducit ducit natus erit et fratres legati vnu capi quem hunc meliorum oritur et p. naturae simili cogit quod videntes

Фрагмент аўтографа Дубніцкай хронікі, дзе паведамляеца пра выправу Людвіка I праз „землі белых русін“ (1352). Публікуеца з ласкі бібліятэкі Сецэні і Цэнтральнай еўрапейскага ўніверсітэта (Будапешт).

лых куманаў», прычым кантэкст, у якім ён згадвае гэту назву, прыцягвае ўвагу некаторымі паралелямі з Албаніяй схаластаў XIII ст.: «Кажуць, што названая зямля Скіфія ў некаторых месцах даволі шырокая, багатая гаямі, лясамі і лугамі і кішыш размаітымі відамі дзікіх звяроў. Яе суседзі з усходу — печанегі і белыя куманы. Вакол Паўночнага мора, якое прылягае з захаду, да Сузdal'скай пустыні, прасціраюцца непраходныя для людзей лясы»³²⁸.

Chronicon Dubnicense ў цэлым паўтарае *Chronicon Pictum* Марка Кальці. Але апісанне падзей 1345—1355 г. складальнік Дубніцкай хронікі запазычыў з іншай крыніцы — хронікі ананімнага венгерскага манаха-мінарыта (*AnMin*), удзельніка выпраў Людвіка на ВКЛ у 1351—1352 г. Сучасная венгерская гісторыяграфія атаясамлівае яго з прыдворным клірыкам Людвіка I Янашам Кецы, які доўгі час кіраваў школай пры Эгерскім манастыры мінарытаў і суправаджаваў карала ў яго літоўскіх выправах.

Між іншым, хроніка Кецы (калі яе можна так называць) вельмі цікавая для даследчыкаў гісторыі ВКЛ, паколькі найбольш падрабязна апісвае барацьбу паміж Літвой і Венгрыяй у сярэдзіне XIV ст. У прыватнасці, яна ўзнаўляе ход вайны 1351 г. паміж Людвікам I Вялікім і вял. кн. літ. Кейстутам, прыводзячы заключаны імі 15.08.1351 г. даговор³²⁹. У сувязі з літоўска-венгерскім канфліктам крыху ніжэй *AnMin* згадвае і белых *rusinaў*. Пасля апісання няўдалай спробы венграў захапіць літоўскую крэпасць Бэлз (пры гэтай аблозе Людвік I быў паранены) на вербным тыдні 1352 г. (канец сакавіка — пачатак красавіка) хроніка паведамляе, што венгерскі кароль рушыў на Уладзімір-Валынскі «праз землі белых *rusinaў*» (*per terram Alborum Rutenorum*)³³⁰. Такім чынам, для аўтара гэтага паведамлення «зямлёй белых *rusinaў*» была Валынь, амагчыма, і ўсё Галіцка-Валынскае княства, будучая «Галіція і Ладамерыя» Габсбургаў.

Упершыню *Chronicon Dubnicense* ўвёў у навуковы абарот аўстрыйскі бібліёграф С. Эндріхер у венскіх *Jahrbücher*

der Literatur (1826), а затым М. Фларыянус апублікаваў яе ў грунтоўным выданні *Historiae Hungaricae Fontes Domestici* (1884). Абодва карысталіся адзіным рукапісам хронікі. Але ў апошній публікацыі выраз *per terram Alborum Rutenorum* чамусьці адсутнічае³³¹. Ужо ў канцы XIX ст. А. Лявіцкі, які звёў разам публікацыі Эндріхера і Фларыянуса, шчыра дзівіўся, чаму гэтыя аўтары, карыстаючыся адным і тым жа арыгіналам, дапусцілі столькі разыходжання³³². Зварот да арыгінала Дубніцкай хронікі пераконвае, што больш дакладным быў якраз Эндріхер. На жаль, шырокое распаўсюджанне ў даследчыцкіх колах атрымала менавіта публікацыя Фларыянуса. Яна стала лічыцца як бы эталонным узнаўленнем *AnMin*, што значна ўскладніла наша знаёмства з сапраўдным паведамленнем *AnMin* пра зямлю белых *russinau*³³³.

Мы не маем магчымасці вызначыць дакладна, ці гэтае паведамленне сапраўды адносіцца да сярэдзіны XIV ст. (часу стварэння хронікі Кецы), ці з'яўлася падчас стварэння ўласна Дубніцкай хронікі (канец XV ст.). Але па аналогіі з хронікай Мюгельна больш імаверным уяўляецца менавіта другое меркаванне.

Заслугоўвае ўвагі аднясенне невядомым аўтарам да зямлі белых *russinau* Уладзіміра Валынскага. Валынь, вядомая ў Еўропе (перш за ёсё ў Венгрыі) як *Ladimeria* ці *Magna Laudameria*, славілася сваёй магутнасцю і багаццем яшчэ ў XI—XIII ст.³³⁴ Калі меркаванне, якое дайшло да нас у Дубніцкай хроніцы, было досыць распаўсюджаным у Венгрыі XIV—XV ст., ці не паўплывала яно пэўным чынам на фармаванне пераканання заходнеўрапейскіх аўтараў XVI—XVII ст., запазычанае ў XVIII ст. Тацішчавым, што пачатковая *Белая Русь* — гэта *Vladimiria* (але паўночная, ад Уладзіміра на Клязьме)?

Апошняя крыйніца, якую мы разбярэм у гэтым раздзеле, не адносіцца, уласна кажучы, да венгерскіх хронік, але заслугоўвае таго, каб быць прааналізаванай побач з імі. У

свой час Г. Галенчанка звярнуў увагу на помнік польскай агіяграфії «Жыціе Св. Кунегунды, княгіні Krakau скай», у якім таксама ёсьць звесткі пра *Белую Русь*³³⁵.

Багаславённая (а не святая, як сцвярджае «Жыціе»³³⁶) Кунегунда (1234—1292), больш вядомая пад сваім памяншальным венгерскім іменем Кінга, была дачкой венгерскага караля Белы IV (1206—1270) і жонкай кракаўскага князя Баляслава Сарамлівага (1226—1279). Яе дзядзька Кальман (1208—1241) у «Жыціі» названы «кааралём белых русінаў» (*rex Ruthenorum Alborum*)³³⁷. Вядома, што Кальман у 1214—1227 г. з пераменным поспехам вёў барацьбу за галіцкі прастол, некалькі разоў авалодваў Галічам і губляў яго і з 1215 г. тытулаваўся «*rex Galiciae*». Значыцца, менавіта Галіччына названа ў «Жыціі Св. Кунегунды» *Белай Руссю*. Але якім часам трэба датаваць такі погляд і наколькі ён быў распаўсюджаны?

Хаця стварэнне «Жыція» датуецца прыкладна 1329 г., самыя раннія яго спісы, дайшоўшы да нас, адносяцца да сярэдзіны XV ст.³³⁸ Невядома, ці ўтрымліваўся ў пачатковай рэдакцыі твора выраз *rex Ruthenorum Alborum*. Як схільная думаць польская даследчыца сястра Віткоўская, ён мог быць унесены пазнейшым перапісчыкам³³⁹. Ніжэй мы ўбачым, што Філіп Калімах у канцы XV ст. карыстаўся тэрмінам *Белая Русь* прыкладна ў тым жа сэнсе, што і вядомая нам рэдакцыя «Жыція». А вось славуты польскі гісторык Ян Дlugаш, які каля 1471—1473 г. стварыў сваё «Жыціе багаславёнай Кунегунды», як мяркуюць, менавіта на падставе пачатковай рэдакцыі, гэты тэрмін не ўжывае. Вядома, што ў яго творах ён увогуле не сустракаецца.

Праўда, у версіі «Жыція» паводле Дlugаша можна знайсці намёк на тое, адкуль ён пранік у польскую агіяграфію. У месцы, адпаведным арыгінальнаму «Жыцію», дзе ўзнаўляецца генеалогія Кунегунды—Кінгі, Дlugаш паведамляе, што Кальман быў жанаты з Саламеяй, дачкой кракаўскага князя Лешкі II Белага: *Colomano... cum Salomea*

*coniuge sua, filia Lestkonis albi Polonis Ducis*³⁴⁰. Кампазіцыйя гэтага ўрыўка з Длугаша вельмі нагадвае арыгінальнае «Жыціе», прычым хтосьці недасведчаны ў лаціне мог зразумець выраз *Lestkonis albi Polonis Ducis* не толькі як «Лешкі Белага, князя польскага», але і як «Лешкі, белага князя Польшчы». Само імя брата Кальмана — Бела — магло выклікаць у польскага агіографа XIV ці XV ст. памылковыя асацыяцыі. Як адзначалася ў раздзеле 5, у канцы XVI ст. англічанін Дж. Флетчар менавіта ад венгерскага імя Бела спрабаваў вывесці этымалогію тэрміна «белы рускі цар».

Можна звярнуць увагу яшчэ на адну акалічнасць. Сапернікам (прытым сапраўды ўдалым) Кальмана ў барацьбе за Галічыну быў дзядзька Лешкі Белага, наўгародскі князь (у 1210—1215 і 1216—1218 г.) Мсціслаў Мсціслававіч Удалы. Менавіта Лешка ў 1215 г. запрасіў Мсціслава з Ноўгарада ў Галіч, дзе той княжыў у 1219—1227 г., увесь час змагаючыся з прэтэнзіямі Кальмана, якога падтрымлівалі Польшча, Венгрыя і Святы прастол³⁴¹. Між тым, Мсціслава добра ведалі і на поўначы каталіцкай айкумены: у 1212—1214 г. ён некалькі разоў вадзіў сваё войска ў Эстонію, супраць дацкіх і нямецкіх крыжакоў. Калі ў гэты час *Белая Русь* як назва Ноўгарада ўжо іншы раз ужывалася немцамі і скандынавамі, то можна ўяўіць, што і Мсціслава называлі князем менавіта гэтай *Белай Русі*. Тады можна дапусціць і перанос пры яго «пасрэдніцтве» гэтай назвы на Галічыну³⁴². Як мы бачылі, падобным чынам стаў «герцагам Белай Русі» смаленскі князь Фёдар Юр'евіч. Такое тлумачэнне паходжання выраза *rex Ruthenorum Alborum* здавалася б больш рэалістычным, калі б гэты выраз утрымліваўся ўжо ў самых ранніх рэдакцыях «Жыція». Але пацвердзіць гэту версію магла б толькі знаходка нейкіх лацінска—ці нямецкамоўных дакументаў пачатку XIII ст., якія б называлі Мсціслава «князем белых русінаў». Значна прасцейшым і больш лагічным, улічваючы нашыя дадзеныя пра даціроў-

ку паведамленняў хронік Мюгельна і Дубніцкай, будзе іншае меркаванне: ва ўсіх венгерскіх (і звязаных з імі) крыніцах звесткі пра *Белую Русь* з'явіліся ў XV ст. — пад уплывам геаграфічнай тэрміналогіі, распаўсюджанай у заходніх суседзяў венграў — немцаў і, магчыма, італьянцаў.

Аўтар пачатковага «Жыція Кунегунды», паводле ўласнага прызнання, у шэрагу іншых крыніц карыстаўся і нейкай «венгерскай хронікай»³⁴³. Тэарэтычна, звесткі польскага агіёграфа пра *Белую Русь* маглі быць запазычаны і адтуль, хаця незразумела, якая канкрэтна венгерская хроніка магла паслужыць іх крыніцай. У кожным разе, не «Венгерска–польская хроніка» (*Chronica Hungaro–Polonica*), якая ўзнікла пры двары Кальмана якраз у той час, калі ён прэтэндаваў на Галіччыну, бо ў гэтай хроніцы *Белая Русь* не згадваецца³⁴⁴. Гэта аргумент хутчэй на карысць таго, што ў атачэнні Кальмана не ведалі гэтай назвы — асабліва калі было б устаноўлена, што пад «венгерскай хронікай» аўтар «Жыція» меў на ўвазе менавіта *Chronica Hungaro–Polonica*.

Паведамленні з «Жыція Кунегунды» не пярэчаць да-дзеным венгерскіх хронік, паводле якіх *Белая Русь* (Белая Куманія?) знаходзілася недзе на ўсход ад Карпат, на землях, праз якія ў IX ст. пралягала шлях перасялення пратавенграў на будучую радзіму. Адзначым, што венграм як *Русь* былі вядомыя ў асноўным сумежныя з імі землі сёняшняй Украіны (перш за ўсё Галіччына і Валынь), а таксама паўднёва–заходнія землі Беларусі, якія лічыліся быццам бы неад'емнай часткай «Галіцы і Ладамеры» і на якія аж да XVIII ст. пашыраліся экспансіянісцкія планы венгерскіх каралёў і князёў Трансільваніі. Таму тэрмін *terra Alborum Rutenorum*³⁴⁵, калі ён быў запазычаны з нейкіх замежных (хутчэй за ўсё нямецкіх) крыніц, амаль непазбежна мусіў праециравацца венграмі на туую частку *Rusi*, якая пазней стала называцца *Чырвонай*. Але наколькі гэты тэрмін быў устойлівым і харектэрным для венгерскіх крыніц XIV—

XV ст.? Наколькі важным быў уплыў гэтых крыніц (апроч фактараў, разгледжаных у раздзеле 6) для ўзнікнення канцепцыі «трансрыфейскай» *Белай Русі* ў еўрапейскай геаграфічнай науцы канца XV ст.? Прыходзіцца прызнаць, што пакуль для ўпэўненага адказу на гэтае пытанне бракуе дакладных звестак.